

Інна Ніколіна

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ У 20 – НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

На підставі архівних документів, матеріалів національної періодичної преси, праць сучасних істориків досліджено культурно-освітній процес в Україні, що мав виразні ознаки соціально-політичної селекції при формуванні учнівського контингенту в 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: загальноосвітня школа, учні, соціальне походження.

Для сучасної історичної науки України характерним є помітне зростання інтересу до історії розвитку освіти загалом і загальноосвітньої школи зокрема. Адже однією з рис політичної системи УСРР в цей період була ідеологізація суспільного життя, абсолютизація класового підходу до всіх його складників. При цьому в умовах пріоритету класових цінностей над загальнолюдськими порушувалося право на здобуття загальної освіти, вільного вибору учнями та їхніми батьками навчальних закладів.

Враховуючи сказане вище, метою статті є дослідження особливостей формування учнівського колективу загальноосвітніх шкіл у 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст. за соціальною належністю.

Вивченням проблеми становлення та розвитку загальноосвітньої школи в Україні займалися В. Липинський [1], В. Борисов [2]. У цих дослідженнях розглянуто не лише сам процес розвитку, а й показано місце загальноосвітньої школи у культурному житті того часу. Цій проблемі присвячена також монографія В. Курила, В. Шепотька [3], у якій висвітлюється широкий спектр проблем загальноосвітньої школи України за часів радянської влади. Авторі подають вичерпну характеристику основних чинників, які визначали характер її розвитку.

На сучасному етапі вийшли друком праці, які вивчають історію освіти в межах регіонів. На основі великого фактичного матеріалу, архівних джерел автори цих досліджень простежують регіональні особливості становлення та основні етапи розвитку загальноосвітньої школи [4; 5].

На початку 20-х рр. ХХ ст. у Радянському Союзі загалом і в Україні зокрема було поставлено завдання перетворити школу “із знаряддя класового панування буржуазії в знаряддя зруйнування цього панування, так само як і повного знищення поділу суспільства на класи” [6, с. 93]. Своєрідне пояснення цьому процесові дав нарком освіти М. Скрипник, зазначивши, що в дореволюційний період “освіта розподілялася на дві галузі: одна – для привілейованих класів – це була освіта, а друга – для нас з вами, робітників і селян, – це була народна освіта” [7, с. 3]. Революція, як вказував він, скасувала привілеї в галузі освіти і поставила за мету – “перетворити школу ... на знаряддя класового зниження розподілу суспільності на класи, на знаряддя комуністичного переродження суспільності” [7, с. 1].

Однак школа в умовах радянської влади продовжувала залишатися класовою, тобто її суть не змінилася. При зарахуванні на навчання перевага надавалася дітям робітників і селян. Так, у постанові НКО від 15 червня 1920 р. “Про переведення в життя 7-річної єдиної трудової школи” зазначалося, що при комплектуванні шкіл насамперед вакантні місця надавати учням, які відповідають класовим та соціальним вимогам, тобто “в першу чергу – дітям пролетаріату і біднішого селянства” [8, с. 123 зв.]. Зокрема, у плані укомплектування шкіл м. Київ, наприклад, серед визначених принципів прийому в першу чергу мали зараховуватися діти партійних працівників, червоноармійців, безробітних, інвалідів. У другу чергу – кустарів-одиночок і осіб, що не мали певної роботи, але жили з прибутків від своєї праці. В третю чергу – торговців, непманів, осіб вільних професій, лікарів, інженерів та інших [9, арк. 171 зв.]. Такий підхід до прийому був характерний для всіх регіонів УСРР.

Результати з впровадження цих заходів у життя не забарилися, і вже у звіті про діяльність Управління соцвиху УСРР на 1 січня 1923 р. констатувалося, що на 1 січня 1922 р. у 264 загальноосвітніх школах із загальної кількості учнів 13 529 вихідцями з робітників були 2764, селян – 10 195, службовців – 399, інших – 171. Тобто відсоток учнів з робітників і селян становив приблизно 96 % [10, арк. 58].

У справі організації народної освіти втручалися некомпетентні громадські об'єднання. Наприклад, констатувавши недостатню мережу трудових шкіл, Третій з'їзд комітетів незможних селян України (травень 1923 р.) схвалив політику НКО, спрямовану на закріплення впливу робітників і незможних селян в радянській школі та надання їм переваг при вступі на навчання, рекомендував через шкільні ради і приймальні комісії здійснювати постійний

контроль за шкільним життям [11, с. 164]. З'їзд визнав обов'язковою участь представників комнезаму в приймальних комісіях з тим, щоб забезпечити першочерговий вступ до шкіл дітей пролетарів і бідніших селян, у комісіях по звільненню від оплати за навчання і надання їм державної допомоги [11, с. 164]. По суті, це було впровадження в основу розвитку системи освіти політики пролетаризації, тобто лінії, яку прийняла комуністична партія.

Постановою Колегії НКО УСРР від 31 липня 1923 р. Головоцвуху та його місцевим органам доручалося взяти під контроль створення мережі семирічок з тим, щоб діти пролетаріату і незаможного селянства, які закінчили звичайну для села трирічну чи чотирирічну школу, мали змогу завершити своє соціальне виховання [12, арк. 152]. Про долю дітей інших соціальних верств населення в даній постанові, як і в ряді інших, не згадувалося, тобто вони за відсутності вакантних місць у школах II концентру мали влаштовуватися простими робітниками. Таким чином, подальша освіта для них ставала все більш недосяжною.

Цікавим залишається і той факт, коли правляча партія, проголошуючи обов'язкове загальне навчання, водночас порушувала і настанови введенням певних категорій дітей, які приймалися до школи в першу чергу. Зокрема, в постанові Білоцерківського окрвиконкому на Київщині по окрінспектурі народної освіти "Про реєстрацію та прийом дітей до шкіл" від 30 вересня 1925 р. по цьому окрузі зазначалося, що при неможливості охопити всіх дітей молодшого шкільного віку навчанням через брак місць потрібно керуватися класовою ознакою [9, арк. 249]. Подібні постанови ухвалювалися більшістю окрвиконкомів України. Таким чином, обов'язковість освіти фактично не поширилася на дітей "буржуазії" і "куркулів". Вони могли здобувати знання в загальноосвітній школі лише тоді, коли в останній були вільні місця.

Щоб не залишити своїх дітей без освіти, так звані "буржуазні елементи", яким було відмовлено в ній, змушені були підробляти документи про свій соціальний стан [13, с. 7]. Таким чином, в УСРР, де загальноосвітня школа офіційно була проголошена обов'язковою, батьки, які намагалися добитися місця для своїх дітей у загальноосвітній школі, не зупинялися ні перед чим.

Хоча М. Скрипник у доповіді "Стан та перспективи культурного будівництва на Україні" на Всеукраїнському з'їзді Рад 13 травня 1929 р. зазначав, що, відібравши у заможних верств населення всі засоби до проживання, ми повинні дітей колишніх куркулів перевиховати, "дати їм класову соціалістичну свідомість, перевиховати їх по-нашому. Тому ми мусимо охопити загальним початковим навчанням усіх дітей цього віку". І тут же, суперечачи собі, відзначав, що охоплення школою I концентру дітей за соціальною ознакою було кращим, ніж II концентром. Так, у містах, за його даними, до I концентру семирічної школи було прийнято дітей робітників 36,9 %. Водночас дані про прийом до II концентру трудових шкіл свідчили, що у 1929 р. тут навчалось 56,3 % середняків, незаможників – 20,8 %, робітників – 10,1 %, службовців – 6,3 %, кустарів – 3,4 %, наймитів – 0,9 %, інших – 2,2 % [14, с. 366-367].

Соціальний аспект при формуванні учнівської молоді був завжди підконтрольним, про що свідчать постійні звіти шкіл II концентру до місцевих відділів народної освіти, у яких серед інших показників обов'язково висвітлювали дані про соціальне походження батьків школярів [15, арк. 40]. На їх основі складали звіти НКО УСРР. Зокрема, звіт Управління соцвиху НКО УСРР про стан соцвиху в Україні у 1929-1930 н. р. допомагає простежити еволюцію соціального підходу при формуванні учнівського колективу, починаючи з 1927-1928 рр. Так, згідно з його даними в 1927-1928 н. р. вихідці з селянського середовища в I концентрі школи становили близько 75 %, з робітників – 9 %. У 1929-1930 н. р., відповідно 83 % і 10 %. У школах II концентру навчалось в 1927-1928 рр. близько 37 % селян і 18,3 % робітників. Значною тут була частка службовців – 24 %, на відміну від шкіл I концентру. У 1929-1930 н. р. склад учнів шкіл старших груп виглядав так: 46,5 % селян, 23,5 % робітників і 17 % службовців. Таким чином, найбільш соціально профільована маса учнів навчалась у школах I концентру.

Цей соціальний склад учнів загальноосвітніх шкіл вважався недосконалим. Підтвердженням цього був циркуляр НКО до губпрофосвіт та інститутів від 20 липня 1923 р., у якому зазначалося, що в деяких губерніях вступають до вищих навчальних закладів особи, які закінчили семирічну загальноосвітню школу, і вважалося, що це було неприпустимим, адже випускники семирічок являли собою "недостатньо профільовану масу" [16, арк. 126]. Таким чином, потрібно було ще упередженіше підходити до випускників цих шкіл. Така практика свідчила про те, що в країні велася класова нівеляція суспільства, яку цілеспрямовано здійснював партійно-державний апарат.

Наприкінці 1920 – на початку 1930-х років розвиток шкільної освіти й надалі обмежувався соціальними рамками. У загальноосвітніх закладах, особливо у старших класах, зростає прошарок дітей робітників і колгоспників, і відповідно знижується кількість дітей заможних батьків. Так, у ході "розкуркулювання" селянства зі шкіл відраховувалися тисячі дітей середняків, кустарів. Разом із батьками значна кількість їх примусово виселялася. У більшості трудових шкіл створювалися умови для "виживання" окремих дітей, розпалювалася ворожнеча між ними, їх протиставляли один одному за соціальними мотивами [17, с. 73].

Після інспірування органами НКВС у 1928 р. “Шахтинської справи” соціальна “фільтрація” складу учнів ще більше посилилася. Від шкільних закладів усе більше вимагали дотримувати рознарядок щодо формування контингенту учнів, враховуючи їхнє соціальне походження.

Отже, розвиток шкільних установ у 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст. обмежувався певними соціальними рамками. У досліджуваний період у школах зріс прошарок дітей робітників і колгоспників та відповідно зменшилася чисельність дітей більш заможних верств населення. Ця тематика є доволі актуальною і спонукає до подальших досліджень проблеми, щоб ще раз нагадати, що класова належність не може бути чинником освітньої політики.

Література

1. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки / Донец. держ. техн. ун-т. — Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. — 247 с.
2. Борисов В. Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в Україні в 1921–1932 рр. // Укр. іст. журн. — 1999. — № 2. — С. 76–80.
3. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / В. М. Курило, В. П. Шепотько — К.: Деміур, 2006. — 432 с.
4. З історії національного шкільництва: навч.-метод. посібник / В. Ф. Живодьор, А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. — К.: ІЗМН, 1998. — 144 с.
5. Розвиток педагогічної думки і освіти на Черкащині / Л. М. Андрощук, Л. Д. Березовська, О. А. Біда та ін. — К.: Наук. світ, 2003. — 174 с.
6. Ленін В. І. Проект програми РКП(б) // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. — К., 1973. — Т. 38. — С. 79–121.
7. Скрипник М. О. За єдину систему народної освіти / М. О. Скрипник // Рад. освіта. — 1930. — № 5-6. — С. 113.
8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). — Ф. Р-254. — Оп. 1. — Спр. 1. — 559 арк.
9. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). — Ф. Р-353. — Оп. 1. — Спр. 510. — 269 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). — Ф. 27. — Оп. 3. — Спр. 865. — 60 арк.
11. Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках / — К.: Вид-во АН УСРР, 1963. — 435 с.
12. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). — Ф. 31. — Оп. 1. — Спр. 68. — 264 арк.
13. Лукашенко П. Клясове обличчя школи / П. Лукашенко // Шлях освіти. — 1929. — №3. — С. 5–14.
14. Скрипник М. О. Вибрані твори / М. О. Скрипник. — К.: Україна, 1991. — 620 с.
15. ДАВО. — Ф. 256. — Оп. 1. — Спр. 13. — 181 арк.
16. ДАЖО. — Ф. 31. — Оп. 1. — Спр. 60. — 246 арк.
17. Автушенко І. Б. Українська культура під ідеологічним контролем тоталітарної системи (20–30-ті роки ХХ століття) / І. Б. Автушенко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. — К., 1998. — Вип. 38. — С. 71–76. — (Серія “Історія”).

Based on archival documents, materials, national periodicals, works of contemporary historians investigate the cultural and educational process in Ukraine, which had clear signs of social and political selection in the formation of student contingent in the 20's – early 30-ies of XX century.

Keywords: school, students, social origin.